

ПОЧАТКОВА ШКОЛА

УДК 373.3.016:[5+3+613]:159.955

STATE OF UKRAINIAN NATIONAL AND CIVIL IDENTITY FORMATION OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS (based on the qualification work materials)

СТАН СФОРМОВАНOSTI УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ (за матеріалами кваліфікаційної роботи)

Iryna Viktorenko

доктор педагогічних наук, доцент
E-mail: viktorenko2210@gmail.com
ORCID ID 0000-0003-3887-4662
ДВНЗ «Донбаський державний
педагогічний університет», Україна

Iryna Viktorenko

D.Sc. in Pedagogy, Associate Professor
E-mail: viktorenko2210@gmail.com
ORCID ID 0000-0003-3887-4662
SHEI “Donbas State Pedagogical
University”, Ukraine

Kseniia Tupytsia

здобувач 1 (магістерського) рівня
вищої освіти спеціальності
013 Початкова освіта
E-mail: ksushatupitsa@gmail.com
ORCID ID 0009-0004-3636-0494
ДВНЗ «Донбаський державний
педагогічний університет», Україна

Kseniia Tupytsia

applicant of 1st (master's) level of
higher education of specialty
013 Primary education
E-mail: ksushatupitsa@gmail.com
ORCID ID 0009-0004-3636-0494
SHEI “Donbas State Pedagogical
University”, Ukraine

ABSTRACT

The article deals with the problem of Ukrainian national and civic identity formation of primary school students. The authors determine the relevance of the research within Russia's war against Ukraine. It is found out that the specified problem is a social order for the national education system to form and establish in children and youth at all levels of education a deep understanding of their belonging to the Ukrainian people, to their Motherland, its history, traditions and customs, internal needs and readiness to defend the unity and Ukraine's independence on the path of progress and prosperity. Younger school age is fundamental and decisive in the formation of the studied phenomenon.

The analysis of scientific sources has revealed the significant contribution of native scientists to the development of theoretical and methodological foundations of national-patriotic education of students and youth. At the same time, the issue of national and civic identity formation of primary school students at the time of new challenges for Ukraine remains insufficiently studied.

The authors describe the method of determining the initial level of formation of the Ukrainian national and civic identity of primary school students through the diagnosis of three components: cognitive, affective (emotional-evaluative), and

conative (behavioral) ones. A complex of empirical (testing, putting practical tasks) and sociological (questionnaires, interviews) methods are used.

The diagnosis of the components of the students' Ukrainian national and civic identity shows differences in the formation of its parts: the highest index of cognitive and the lowest index of conative (behavioral) one. The general level of formation of the studied phenomenon is at a sufficient level. The obtained results are the basis for organizing and conducting a formative experiment with the aim of increasing the levels of the components of Ukrainian national and civic identity and, accordingly, its general level.

Key words: *Ukrainian civic identity, primary school, level of Ukrainian national and civic identity formation of primary school students, components of Ukrainian national and civic identity, methods of diagnosing Ukrainian national and civic identity.*

Актуальність теми. В умовах найскладнішого для всіх українців часу – повномасштабної війни Росії проти України – усе більшого загострення набуває проблема формування та утвердження української національної та громадянської ідентичності. Означена проблема складає соціальне замовлення національній системі освіти, яке має міцну чітко окреслену законодавчу базу. У нормативних документах акцентовано увагу на основних викликах, що стоять перед освітою та всією освітянською спільнотою та які потребують негайного вирішення. Зазначимо найбільш вагомими з них: «Стратегія національно-патріотичного виховання на 2020–2025 рр.» (2019 р.), Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану дій щодо реалізації Стратегії національно-патріотичного виховання на 2020–2025 рр.» (2020 р.), Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» (2022 р.). Згідно з цими та іншими нормативними освітянськими документами пріоритетним у національній системі освіти є громадянське навчання дітей та молоді на всіх ступенях освіти, удосконалення цілісної загальнодержавної політики національно-патріотичного виховання, надання цьому вкрай важливому для держави процесу системності (Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності», 2022; Стратегія національно-патріотичного виховання на 2020–2025 рр., 2019). Особливу цінність у цьому контексті має початкова школа, яка є фундаментом, на якому закладаються підвалини національно-патріотичного виховання маленьких громадян: формується любов до рідного краю та її історії, глибоке розуміння належності до українського народу, Батьківщини, усвідомлення себе громадянином України, потреба й готовність до змін «шляхом осмислення зв'язків між минулим і сучасним життям» (Державний стандарт початкової освіти, 2018). Усе, що закладатиметься в школі в цей віковий період, у подальшому позначатиметься на формуванні особистості громадянина України, його світогляду, визначатиме сформованість активної громадянської позиції на благо обстоювання та захищення інтересів України, зміцнення Української держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у становлення теоретико-методичних засад удосконалення національно-патріотичного

виховання за роки реформування Нової української школи зроблений такими вітчизняними дослідниками: І. Агалець, І. Батрун, І. Бех, Н. Бондаренко, С. Ганаба, О. Дешко, Л. Дубровська, М. Зубалій, О. Коркішко, С. Косянчук, І. Кучинська, С. Поліщук, В. Редіна, К. Чорна та ін. (сутність, мета, завдання, принципи формування громадянськості, національно-патріотичного виховання зокрема); А. Жданкіна, В. Кульчицький, О. Федоренко та ін. (педагогічні умови патріотичного виховання); О. Доукіна, О. Молчанюк та ін. (проблеми взаємодії сім'ї та школи в ефективності виховного процесу та формуванні національно-культурної ідентичності зокрема); Т. Окушко, Ж. Петрочко, Н. Харченко, С. Цибульська та ін. (форми, методи, засоби, технології патріотичного виховання учнів початкової школи, молоді); Т. Дуткевич, К. Журба, О. Струкевич, Т. Сулятицька та ін. (сутність, тенденції та шляхи формування української ідентичності особистості, в умовах Нової української школи зокрема); О. Дутко та ін. (етнопедagogічна компетентність учителя початкових класів як чинник формування національної ідентичності в учнів початкової школи) та ін.

Водночас недостатньо вивченим є питання щодо формування української національної та громадянської ідентичності – однієї зі «споконвічних проблем краю... протягом століть» (С. Яремчук, В. Дияк, К. Тушко, 2023), яка в умовах нових викликів – повномасштабної агресії Росії, «війни ідентичностей» (С. Яремчук, В. Дияк, К. Тушко, 2023) – набула особливої гостроти і є одним із ключових питань для українського суспільства (С. Бойко, В. Дияк, К. Тушко, І. Устименко, С. Яремчук та ін.).

Формулювання цілей (мета) статті, постановка завдання. Метою статті є дослідити загальний рівень сформованості української національної та громадянської ідентичності здобувачів початкової освіти як основи для подальшого формування в умовах реалізації громадянської та історичної освітньої галузі інтегрованого курсу «Я досліджую світ».

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Загальний рівень сформованості української національної та громадянської ідентичності здобувачів 4-го класу на констатувальному етапі досліджували через діагностування його структурних компонентів: *когнітивного* – знання про існування національної спільноти та про себе як члена національної спільноти; знання про національну територію, державні символи, звичаї і традиції; *афективного (емоційно-оцінний)* – суб'єктивна актуальність національної ідентичності та прихильність до неї, відчуття належності до певної держави чи нації, суб'єктивне відчуття, яке людина поділяє з групою людей про націю: національна самоповага чи зневага, національна гордість чи сором; *конативного (поведінкового)* – відповідні дії та вчинки, що зумовлені двома попередньо згаданими компонентами; здатність особистості реалізовувати свою поведінку відповідно до цінностей та вірувань національної спільноти (Стегній, 2020; Національна самосвідомість, 2023).

1. *Діагностика когнітивного рівня української національної та громадянської ідентичності* здійснювалася за допомогою *тесту*, до складу якого входили завдання, що стосувалися: *знань про Україну, її культурні цінності* (тестові завдання складалі вибіркові з одиничним, множинним вибором, на встановлення відповідності, на узагальнення), *громадянські*

обов'язки та корисні вчинки українця/ки (вибіркові завдання з множинним вибором, на встановлення відповідності) (див. рис. 1).

5. Упізнай Україну за світлинами. Обведи букви біля світлин, що позначають Україну

7. Розглянь світлин. Обведи цифри біля світлин, які є природними символами України

10. Розподіли свята у відповідні скриньки, записавши номери правильних відповідей нижче малюнків. Знайди зайве

Державні свята України

Державні свята України: _____.

Народні свята України: _____.

Зайве: ____.

Народні свята України

Рис. 1. Фрагменти тестових завдань на визначення когнітивного критерію української національної та громадянської ідентичності

Обчислення рівнів когнітивного компонента української національної та громадянської ідентичності відбувалося за сумою кількості балів за кожним респондентом, що показує числове вираження отриманих правильних відповідей на кожне з 10 запитань-завдань (кількість максимальних позитивних відповідей = 100 %). Розподіл балів за кожним рівнем було таким: 1–7 б. – початковий, 8–14 б. – середній, 15–21 б. – достатній, 22–24 б. – високий.

За кількісними результатами діагностування когнітивного компонента української національної та громадянської ідентичності респондентів було розподілено в такий спосіб: із високим рівнем (В) зафіксовано 2 учні (12,5 %), із достатнім (Д) – 8 учнів (50,0 %), із середнім (С) – 6 учнів (37,5 %). Із початковим рівнем (П) респондентів виявлено не було (див. рис. 2).

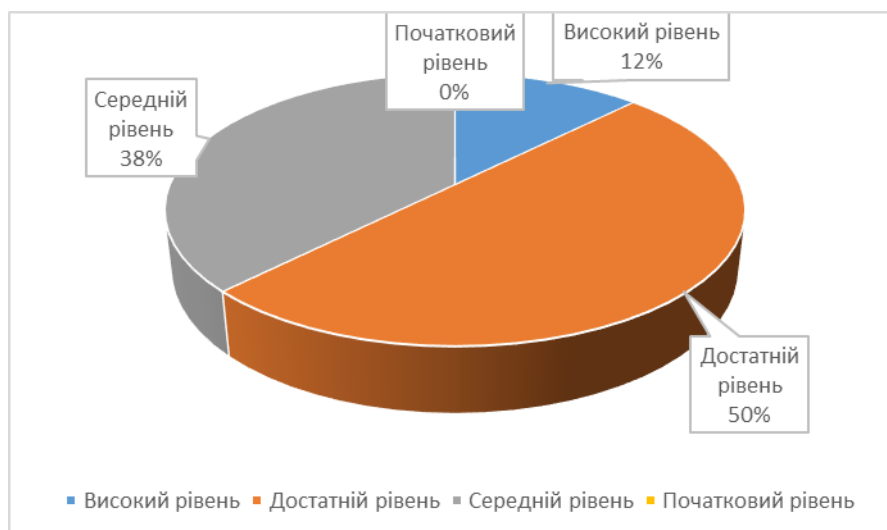

Рис. 2. Рівні розвитку когнітивного компонента української громадянської ідентичності здобувачів початкової освіти

2. Діагностика рівня афективного (емоційно-оцінного) компонента української національної та громадянської ідентичності відбувалася за допомогою анкетування в Google формі. Усього в анкеті було 10 запитань. Наочно представимо деякі з них (див. рис. 3).

1. Я – українець (українка) і пишаюсь цим! *

Так

Ні

2. Я не хочу жити в іншій країні: *

Так

Ні

4. Мені не соромно говорити українською: *

Так

Ні

5. Я відчуваю гордість, коли одягаю вишиванку: *

Так

Ні

Рис. 3. Фрагменти завдань анкети на визначення афективного (емоційно-оцінного) компонента української національної та громадянської ідентичності

Обчислення рівнів афективного (емоційно-оцінного) компонента української національної та громадянської ідентичності респондентів відбувалося за сумою кількості балів за кожним респондентом. Розподіл балів за кожним рівнем було таким: 1–3 б. – *початковий*, 4–6 б. – *середній*, 7–9 б. – *достатній*, 10 б. – *високий*.

За кількісними результатами діагностування афективного (емоційно-оцінного) компонента української громадянської ідентичності респондентів було розподілено в такий спосіб: із високим рівнем (В) зафіксовано 3 учні (18,8 %), із достатнім (Д) – 12 учнів (75,0 %), із середнім (С) – 1 учень (6,2 %). Із початковим рівнем (П) респондентів виявлено не було (див. рис. 4).

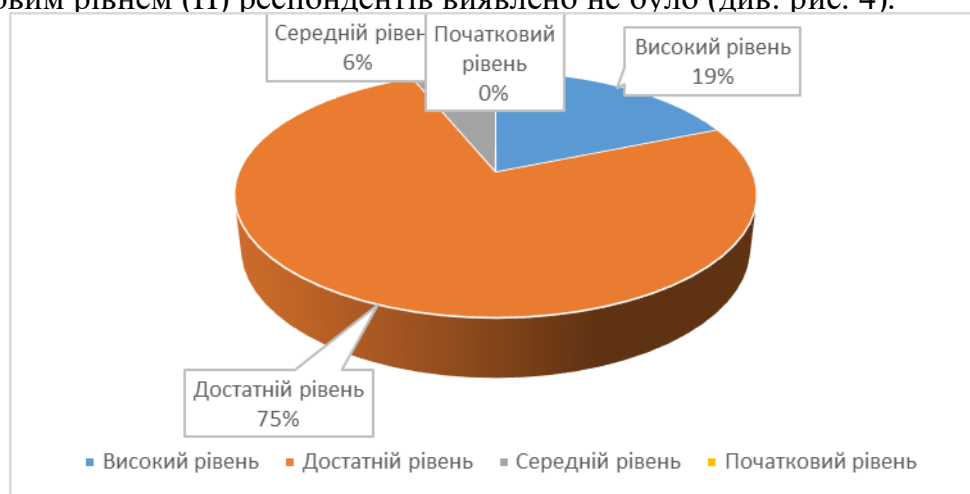

Рис. 4. Рівні розвитку афективного (емоційно-оцінного) компонента української національної та громадянської ідентичності здобувачів початкової освіти

3. Дослідження конативного (поведінкового) компонента української національної та громадянської ідентичності було організовано за допомогою методу *ситуаційного аналізу*. Учням було запропоновано вирішити таку ситуацію:

Учителька: Діти, сьогодні я прочитала на сторінці вебсайта «АрміяInform» повідомлення (Глава держави нагородив дітей, які, попри юний вік, допомагають ЗСУ, 2022), у якому йдеться про те, що наш Президент Володимир Зеленський нагородив дітей, які допомагають Збройним Силам України наблизити перемогу у війні з Росією (учителька демонструє на екрані фото) (див. рис. 5):

Рис. 5. Фрагменти нагородження Президентом України дітей, які своєю допомогою наближують перемогу

Далі вчителька продовжує: «Зараз на екрані ви бачите Максима Бровченка з Бердянська. Хлопчик малює картини, продає їх, а зароблені гроші надсилає на допомогу нашим бійцям. На наступному малюнку – Іринка Васильєва з Рівного. Вона втратила на війні свого тата і дядька. Упродовж війни власноруч виготовляє ось такі віночки і теж їх продає. На ті гроші, що назбирала, разом із мамою для ЗСУ купили 2 тепловізори – прилади, які дозволяють розпізнавати об'єкт на відстані. Погодьтеся, сьогодні як ніколи вони потрібні нашій армії, щоб відслідкувати ворога! А ще подарували і автомобіль! Андрій Покраса з Київщини з батьком відстежували рух окупантів за допомогою дрону, а потім координати передавали нашим військовим. І такі приклади, діти, можна продовжити.

– Тож скажіть, будь ласка, чи вважаєте ви вчинки цих дітей героїчними, а дітей – героями? (адже вони ж такі ще маленькі!) Чому?

– Якими якостями, на вашу думку, володіють діти?

– А хто з вас під час війни теж допомагав іншим у таку важку хвилину для нашої країни?

– Що це була за допомога?

– Чи погоджуєтеся ви з тим, що діти своїми вчинками можуть наближувати перемогу у війні?»

Просимо кожного висловити свою думку. Будьте переконливими у своїх повідомленнях.

Під час обговорення ми уважно вислуховували кожного учня. Відповіді оцінювали за такими показниками з певною мірою їх вияву від 1 до 4 балів:

– уміння бути переконливим(-ою) у судженнях;

– розвинуте почуття гордості за подвиг українських дітей;

– участь (або вияв бажання) допомогти іншим у часи воєнної агресії проти України.

Обчислення рівнів конативного (поведінкового) компонента української національної та громадянської ідентичності респондентів відбувалося за сумою кількості балів за кожним респондентом. Розподіл балів за кожним рівнем було таким: 1–4 б. – початковий, 5–8 б. – середній, 9–11 б. – достатній, 12 б. – високий. Діагностика рівнів сформованості конативного (поведінкового) компонента української національної та громадянської ідентичності виявила однакову кількість учнів із достатнім та середнім рівнями – по 6 учнів, що відповідає 75,0 % від загальної кількості респондентів, із початковим рівнем – 4 учні, що відповідає 25,0 %. Із високим рівнем респондентів виявлено не було (див. рис. 6).

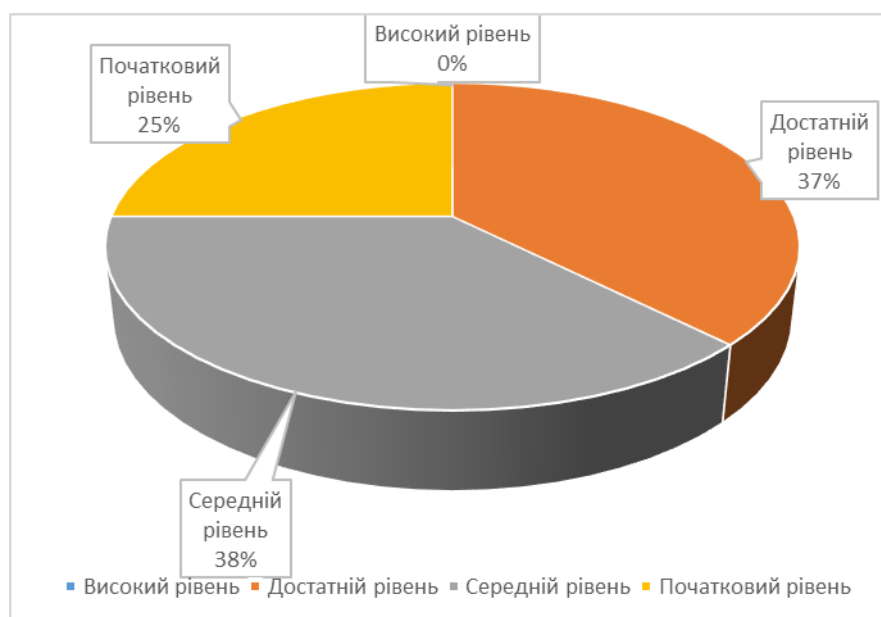

Рис. 6. Рівні розвитку конативного (поведінкового) компонента української національної та громадянської ідентичності і здобувачів початкової освіти

Узагальнені показники з розвитку компонентів української національної та громадянської ідентичності здобувачів початкової освіти представлено на рис. 7.

Рис. 7. Рівні розвитку компонентів української національної та громадянської ідентичності здобувачів початкової освіти (у %)

Підрахунок кількості учнів класу (у %) щодо сформованості рівня кожного з 3-х компонентів української національної та громадянської

ідентичності учнів 4-го класу надав можливості для висновків щодо визначення загального рівня сформованості досліджуваного феномена. Тож проведене констатувальне дослідження дозволило виявити, що переважна кількість учнів експериментального класу за традиційних умов навчання перебуває на *достатньому рівні* української національної та громадянської ідентичності, що відповідає 54,2 % від загальної кількості учнів, 27,1 % – на *середньому*, 10,4 % – на *високому*, 6,3 % – на *початковому* рівнях (рис. 7). Водночас важливим є відзначити, що досліджувані компоненти української національної та громадянської ідентичності розвинені неоднаково і мають відмінності у сформованості: найвищим рівнем характеризується – *когнітивний компонент* (середнє арифметичне набраних балів (μ) дорівнює 16,2), найнижчим рівнем – *конативний (поведінковий) компонент* (6,9 балів).

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Під час наукового пошуку досліджено актуальність, нормативне та теоретико-методичне підґрунтя національно-патріотичного виховання дітей та молоді. Виявлено недостатню увагу науковців до формування української національної та громадянської ідентичності здобувачів початкової освіти. Описано методику дослідження загального рівня сформованості української національної та громадянської ідентичності здобувачів початкової освіти через діагностування трьох структурних компонентів: когнітивного, афективного (емоційно-ціннісного) та конативного (поведінкового). Серед методів обрано було тестування, анкетування, постановку практичних завдань, бесіду. Установлено, що загальний рівень сформованості національної та громадянської ідентичності учнів 4-го класу перебуває на достатньому рівні. Водночас виявлено низькі середні показники сформованості конативного (поведінкового) та емоційно-ціннісного компонентів.

Перспективним убачаємо організацію і проведення експериментального навчання, спрямованого на підвищення всіх складових загального рівня сформованості національної та громадянської ідентичності через залучення учнів до проєктної діяльності краєзнавчого спрямування на уроках «Я досліджую світ».

ДЖЕРЕЛА І ЛІТЕРАТУРА

Глава держави нагородив дітей, які, попри юний вік, допомагають ЗСУ. (2022). URL: <https://armyinform.com.ua/2022/08/12/glava-derzhavy-nagorodyv-ditej-yaki-popry-yunyj-vik-dopomagayut-zsu/>

Державний стандарт початкової освіти. (2018). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF#Text>

Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності». (2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text>

Національна самосвідомість. Національна ідентичність. 2023. URL: <http://surl.li/eibxl>

Стегній, О. І. (2020). Національна ідентичність. *Енциклопедія Сучасної України*. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. URL: <https://esu.com.ua/article-71062>

Стратегія національно-патріотичного виховання на 2020–2025 рр. (2019). URL: https://ips.ligazakon.net/document/u286_19?an=18&ed=2019_05_18

Тупиця, К. & Вікторенко, І. (2022). Актуальність проблеми формування української громадянської ідентичності в учнів початкової школи. *Професіоналізм педагога в умовах освітніх новацій* : матеріали VI Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (с. 89–92). 06–07 грудня, 2022. Слов'янськ, Україна.

Яремчук, С., Дияк, В. & Тушко, К. (2023). Проблеми формування української культурної ідентичності в умовах війни. *GRANI*, (26(1), 105–111. URL: <https://grani.org.ua/index.php/journal/article/view/1851/1816>

Zsarnóczyová, Ž. Methodics of the associative experiment. (2020). *Slavica Slovaca*, (55(1), 69–81 (Bratislava). URL: http://www.slavu.sav.sk/casopisy/slavica/2020_1/zsarnoczyova_2020_1.pdf

REFERENCES

Hlava derzhavy nahorodyv ditei, yaki, popry yunyi vik, dopomahaiut ZSU [The head of state awarded children who despite their young age help the Armed Forces of Ukraine]. (2022). URL: <https://armyinform.com.ua/2022/08/12/glava-derzhavy-nagorodyv-ditej-yaki-popry-yunyj-vik-dopomagayut-zsu/> [in Ukrainian].

Derzhavnyi standart pochatkovoї osvity [State standard of primary education]. (2018). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

Zakon Ukrainy «Pro osnovni zasady derzhavnoi polityky u sferi utverdzhennia ukraїnskoї natsionalnoї ta hromadianskoї identychnosti» [The Law of Ukraine “On the Basic Principles of State Policy in the Field of Affirming Ukrainian National and Civil Identity”]. (2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text> [in Ukrainian].

Natsionalna samosvidomist. Natsionalna identychnist [National self-awareness. National identity]. 2023. URL: <http://surl.li/eibxl> [in Ukrainian].

Stehniї, О. І. (2020). Natsionalna identychnist [National identity]. *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy – Encyclopedia of Modern Ukraine*. Kyiv : Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy. URL: <https://esu.com.ua/article-71062> [in Ukrainian].

Stratehiia natsionalno-patriotichnoho vykhovannia na 2020–2025 rr. [Strategy of national and patriotic education for 2020–2025]. (2019). URL: https://ips.ligazakon.net/document/u286_19?an=18&ed=2019_05_18 [in Ukrainian].

Tupytsia, K. & Viktorenko, I. (2022). Aktualnist problemy formuvannia ukraїnskoї hromadianskoї identychnosti v uchniv pochatkovoї shkoly [The relevance of the problem of formation of Ukrainian civic identity among primary school students]. *Profesionalizm pedahoha v umovakh osvitykh novatsii* : materialy VI Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi internet-konferentsii [Teacher professionalism within educational innovations: materials of the 6th International Scientific and Practical Internet Conference]. 06–07 hrudnia, 2022. (с. 89–92). Sloviansk, Ukraina [in Ukrainian].

Yaremchuk, S., Dyiak, V. & Tushko, K. (2023). Problemy formuvannia ukraïnskoi kulturnoi identychnosti v umovakh viiny [Problems of the formation of Ukrainian cultural identity in the conditions of war]. *GRANI*, (26(1), 105–111. URL: <https://grani.org.ua/index.php/journal/article/view/1851/1816> [in Ukrainian].

Zsarnóczaiová, Ž. Methodics of the associative experiment. (2020). *Slavica Slovaca*, (55(1), 69–81 (Bratislava). URL: http://www.slavu.sav.sk/casopisy/slavica/2020_1/zsarnoczaiova_2020_1.pdf [in English].

АНОТАЦІЯ

Статтю присвячено проблемі формування української національної та громадянської ідентичності в учнів початкової школи. Авторами визначено актуальність дослідження в умовах війни Росії проти України. З'ясовано, що означена проблема складає соціальне замовлення національній системі освіти на сформованість та утвердження в дітей та молоді на всіх ступенях освіти глибокого розуміння своєї належності до українського народу, до своєї Батьківщини, її історії, традицій та звичаїв, внутрішньої потреби й готовності відстоювати соборність і незалежність України на шляху прогресу та процвітання. Молодий шкільний вік є засадовим і визначальним у формуванні досліджуваного феномена.

Аналіз наукових джерел виявив вагомий внесок вітчизняних учених у розроблення теоретичних і методичних засад національно-патріотичного виховання учнів та молоді. Водночас недостатньо вивченим залишається питання формування національної та громадянської ідентичності здобувачів початкової освіти в час нових для України викликів.

Авторами описано методiku визначення вихідного рівня сформованості української національної та громадянської ідентичності учнів молодшого шкільного віку через діагностування трьох складових: когнітивного, афективного (емоційно-оцінний), конативного (поведінкового) компонентів. Використано комплекс емпіричних (тестування, постановка практичних завдань) та соціологічних (анкетування, бесіди) методів. Діагностика складових української національної та громадянської ідентичності учнів показала відмінності у сформованості її компонентів: найвищий показник когнітивного і найнижчий показник конативного (поведінкового). Загальний рівень сформованості досліджуваного феномена перебуває на достатньому рівні. Отримані результати є підставою для організації і проведення формувального експерименту з метою підвищення рівнів компонентів української національної та громадянської ідентичності і відповідно її загального рівня.

Ключові слова: *українська громадянська ідентичність, початкова школа, рівень сформованості української національної та громадянської ідентичності здобувачів початкової освіти, компоненти української національної та громадянської ідентичності, методи діагностики української національної та громадянської ідентичності.*